

Mrika LIMANI-MYRTAJ

**IDEOLOGJITË E DJATHTA DHE FASHIZMI: TRAJTESË
DISKURSIVE MBI RRYMAT E DJATHTA NDËR
SHQIPTARËT E KOSOVËS GJATË LUFTËS SË DYTË
BOTËRORE**

Në diskurset akademike shqiptare nocioni i nacionalizmit përdoret në mënyrë liberale, duke treguar një shtysë burimore të aktorëve historikë për çlirim dhe përparim. Megjithëse e shkëputur nga dekonstruktivet teorike, nacionalizmi në kontekst shqiptar merr karakter të mirëqenë, si forcë e përhershme e brumosur dhe e ushqyer brenda vetë gurrës së popullit. Por, në trajtesat historike është po ashtu e rëndësishme të konsiderohet burimi i nacionalizmit si anësim politik që nuk është i shkëputur nga rrethanat kohore në të cilat formësohet dhe propagohet. Pavarësisht të gjitha nuancave autentike etnike, në studimet e historisë politike është vështirë të konceptualizohet nacionalizmi pa e adresuar edhe idealin politik që e shtyn atë. Kjo bëhet posaçërisht relevante gjatë Luftës së Dytë Botërore gjatë së cilës kohë zhvillohet një vetëdijësim teorik e ideologjik dhe palët historike ndërmarrin veprime bazuar në këto ide që ata i trajtojnë si mënyra më e mirë për të arritur qëllimet e tyre politike. Përdërisa do të ishte një udhëtim shumë i gjatë, ambicioz e eskatologjik të pretendoja t'i

përgjigjesha pyetjes se “kur lind nacionalizmi modern shqiptar?”¹, për qëllime të ligjërimit të parashtruar në këtë ese, propozoj që nacionalizmin e shfaqur gjatë Luftës së Dytë Botërore ta njohim të përhapur si një qëllim për çlirim kombëtar të shqiptarëve dhe bashkim të trojeve shqiptare.

Në shikim të parë, kjo mund të duket si thirrje politike për qëllime etnocentrike, shoviniste në vetvete, por, duke iu rikthyer rrethanave historike në të cilat ishte formuar shteti i parë shqiptar, lihet të kuptohet se aktorët historikë nuk kishin pretendime për pushtime të tokave të huaja, por vetëm për përmbushje të një të drejte kombëtare që i ishte shtypur në fillim të shekullit të XX. Nga natyra, nacionalizmi ishte plotësisht modernist. Karakteristik është fakti që përkundër nacionalizmave shoviniste të përhapura si forcë politike te shtetet fqinje, te shqiptarët nuk kishte ndonjë thirrje për rikthim në ditët e arta të antikës apo mesjetës. Ishte pa ndonjë tendencë për të shtyrë përpara ligjërime perenialiste. Në këtë ese, termet perenializëm dhe modernizëm përdoren si qasje teorike të mirënjohura në studimet e nacionalizmit, ku modernizmi përshkruhet si qasja ku pranohet se kombet janë konstruksione moderne, ndërkaq perenializmi i paraqet ato si identitete të pandryshueshme shekullore apo mijërvjeçare.²

Etnogjeneza nuk ka rëndësi përkufizuese përderisa e marrim si fakt historik ekzistencën e shqiptarëve dhe kalavaren e tyre për çlirim. Kjo perspektivë ishte thelbësore në trajtesat periodike të Luftës së Dytë Botërore, ku shqiptarët, të gjendur ndërmjet përleshjeve globale ideologjike, u zunë në rrymat e pushteteve si aktorë gjysmëpjesëmarrës, por më shpesh si aktorë të cilët u detyruan në nënshtrim. Nacionalizmi modernist mori udhë në momentin që u krijuan kushtet për formimin administrativ të shtetit shqiptar me toka shqiptare të zgjeruara.

¹ Të cilën çështje me diligençë e ka trajtuar studiuesi Enis Sulstarova në *Ligjërimi nacionalist në Shqipëri dhe studime të tjera*, Tiranë, 2015.

² Athena S. Leoussi, Steven Elliott Grosby, and David Aberbach, eds., *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations* (Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2007), 18.

Por, lufta politike për pushtet nuk ishte e kufizuar vetëm përbrenda binomit të pushtuesit të huaj dhe çliruesit lokal, por edhe përbrenda fuqive politike lokale të cilat në rend të natyrshëm të gjërave kërkonin të merrnin udhëheqjen. Këtu zuri vend një tautologji e thjeshtë: zogistët kundër fashistëve, fashistët kundër komunistëve, e si shpeshherë komunistët kundër të gjithëve. Madje, edhe përbrenda komunistëve shqiptarë nuk kishte homogjenitet qëndrimesh.

Natyrshëm, grupet e cilësuara si nacionaliste që morën pjesë në luftë kishin karaktere të ndryshme dhe natyra e veprimeve të tyre shpesh varej nga mënyra sesi ishin themeluar, nga kush udhëhiqeshin dhe se nga kush mbështeteshin financiarisht. Përderisa në Shqipëri kishte rezistencë kundër italianëve fashistë që nga fillimi i pushtimit në 1939, në Kosovë rezistenca me karakter nationalist filloi të përhapet pas pushtimit të Jugosllavisë, dhe rrjedhimisht Kosovës, më 1941. Hitleri ishte posaçërisht i interesuar që të zgjerojë pushtetin mbi minierat e Trepçës, të Gjakovës dhe ato të Lubotenit. Në të njëjtën kohë, Konti Çiano ishte i interesuar që të ushtronte pushtetin italian mbi të gjithë Kosovën, që do të thoshte se ky territor do të vendosej brenda territorit të shtetit të Shqipërisë.

Për të ndjekur interesat e tyre strategjike, të dy palët në mënyrë formale mbështetën lëvizjet nacionaliste shqiptare në Kosovë, të cilët së pari ishin të kënaqur me faktin se më në fund kishte shkolla në gjuhën shqipe, dhe së dyti se iu bashkuan shtetit amë, Shqipërisë. Megjithatë, edhe te grupimet nacionaliste kishte ndasi në raport me atë se cilën fuqi e mbështesnin. Për shembull, Xhafer Deva dhe Bedri Pejani ishin që nga fillimi të anësuar nga gjermanët. Në të njëjtën frymë vepronin fillimisht edhe aktivistët Hasan dhe Gani Kryeziu, jo aq për arsye ideologjike sakaq i kishin ato pragmatike. Veprimtaria e tyre, në veçanti e Kryezinjve dhe e Devës, mbështetej mbi parime anticolonialiste - ata e perceptonin Italinë si fuqi imperialiste që e kishte kolonizuar Shqipërinë. Kosova iu bashkëngjiti kufijve shqiptarë përmes një dekreti të veçantë të nënshkruar nga përfaqësuesi italian në Shqipëri të nënshkruar më 10 korrik 1941. Pjesa veriore e Kosovës iu bashkëngjiti Serbisë nën pushtimin gjerman, ndërsa pjesa juglindore

u aneksua nga Bullgaria.

Si ministër i Shtetit u emërua Feizi Alizoti, autoriteti i të cilit ishte ekzekutiv nga natyra dhe shtrihej në të gjitha regjionet e Kosovës nën pushtim italian.³ Pushteti që italianët ushtronin mbi një pjesë të Kosovës mori shumë shpejt karakter kolonizues. Ata parashtruan sistemin e taksimit për 10% mbi prodhimet bujqësore, profitet e së cilës i kanalizonin për të furnizuar ushtrinë e vet të shpërndarë nëpër koloni. Në të njëjtën kohë, nga tetë minierat që ishin brenda zonës së kontrollit të italianëve, përfitimet shkonin te shoqëria aksionare italian A.M.M.I. (Azienda Minerali Metallici Italiani).⁴ Duke funksionuar në një sistem të tillë pushteti të ndërlidhur ngushtë me interesa specifike ekonomike, në sipërfaqe dolën edhe grupe të ndryshme nacionaliste. Përderisa një numër i tyre funksiononin mbi parime antikolonialiste, kishte edhe nga ata që u themeluan në mënyrë pothuajse të ligjshme nga qeveritë dhe sunduesit në pushtet. Përderisa në diskurset e sotme historiografike është vendosur një polarizim monokromatik ndërmjet, të themi, partizanëve dhe SS Skënderbeut, është e rëndësishme që këtij ligjërimi t'ia kthejmë analizën historike në mënyrë që mos të biem në gracka logjike e të mendojmë që fuqitë relevante që luftonin kundër njëra-tjetrës ishin vetëm partizanët dhe SS Skënderbeu dhe simpatizantët e tillë.

Në këtë mënyrë, duhet shikuar edhe formimi i njësiteve si Këmishëzinjtë të cilët funksiononin si milicë të Partisë Fashiste Shqiptare. Nëse mund të quhet batalion, ky njësit funksiononte përmes parimit të prefekturave, dhe në këtë formë kishin bazat në Prizren, Prishtinë dhe Gjakovë që shërbyen në mbështetjen e regjimit fashist deri në kapitullimin e Italisë në vjeshtë të vitit 1943.⁵ Meqë gjermanët nuk donin të bashkëpunonin me një qeveri proitaliane pas kapitullimit të Italisë, ata filluan menjëherë të punojnë në drejtim të formimit të

³ Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, vol. 2 (Stanford, California: Stanford University Press, 2001), 149.

⁴ Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, vol. 2 (Stanford, California: Stanford University Press, 2001), 149.

⁵ Izber Hoti, *Forcat e armatosura në Kosovë 1941-1945*, 35.

një qeverie të re progjermane. Përfaqësuesit gjermanë përcaktuan figura progjermane për të bashkëpunuar me ta. Në këtë dritë e shohim punën e Xhafer Devës, Ibrahim Biçakut dhe Vehbi Frashërit, të cilët filluan edhe të bëjnë përgatitjet për krijimin e Komitetit Kombëtar. Siç vëren edhe Dezhgiu, Neubacheri (përfaqësuesi i posaçëm gjerman) pranonte sovranitetin e Shqipërisë me një kufizim, se do të veprojë kundër çdo qeverie shqiptare, e cila do të përkrahte kundërshtarët gjermanë të luftës.

Në shtator të vitit 1943, kur Italia fashiste kapitulloi dhe situata në Kosovë mund të degjeneronte në anarki administrative dhe politike, u themelua Lidhja e Dytë e Prizrenit. Qëllimi i organizatës ishte ruajtja dhe mbrojtja e territoreve etnike shqiptare nga Ulqini e Tuzi, në Kosovë e deri në Dibër, Strugë e Prespë, prej një ripushtimi të mundshëm sllav. Mes të tjerave, organizatorët kishin diskutuar edhe për përcaktimin e vijës së tyre për përzgjedhjen e përfaqësuesve të krahinave në raport me pjesëmarrjen e tyre në Kuvendin Kombëtar Kushtetues që do të mbahej në tetorin e vitit 1944 në Tiranë.⁶ Qeveria e krijuar më 5 nëntor 1943 drejtohej nga kryeministri Rexhep Mitrovica.⁷

Në mënyrë të ngjashme duhet të vendoset në ligjërim edhe Regjimenti i Kosovës nën udhëheqjen e Pajazit Boletinit dhe në përbërje të 1 500 burrave të armatosur. Regjimenti në fjalë ishte themeluar mbi insistimin e Xhafer Devës, dhe kishte për qëllim kryesor të luftonte anëtarët e Frontit Nacionalçlirimtar. Në këtë kuptim duhet të kontekstualizojmë edhe veprimtarinë e tyre si antikolonialiste, nëse theksin e vëmë te fakti që për Devën komunistët ishin pushtuesit potencialë. Divizioni SS Skënderbeu për nga ideja fillestare duhej të kishte karakter fetar, gjegjësisht mysliman. Edhe pse botëkuptimet naziste dhe ato islame nuk ishin të ngjashme, zhvillimin e interesimit të nazizmit karshi islamit e shohim brenda kontekstit të gjeopolitikës naziste globale. Islami, si në kontekst ideologjik

⁶ Ibrahim Berisha, *Vdekja e kolonisë*, 90.

⁷ Muharrem Dezhgiu, *Shqipëria nën pushtimin italian (1939-1943)*, 488.

perceptohej si botëkuptim semitik dhe si i tillë, brenda një logjike naziste do të duhej të ishte ideologji armike. Në këtë kuptim, e shohim që bashkimi i këtyre dy ideologjive në aleancë brenda kontekstit gjeografik të Ballkanit përputhej plotësisht me synimet e luftës (*Kriegslage*) të nazistëve dhe pozitën e Ballkanit në ato synime.⁸ Ballkani zinte pozitë të veçantë në këtë pikëpamje, ngaqë nga aspekti nazist ishte i populluar me banorë evropianë dhe në të njëjtën kohë, hasmëritë ekzistuese ndërmjet popujve paraqiteshin si mundësi e mirë që të krijonin aleatë dhe të eksploatonin këto hasmëri në atë formë që të zhvendosnin një barrë të luftës tek popujt e tjerë.

Në anën tjetër, në territoret shqiptare nuk pati ndonjë personalitet kyç i cili e promovonte nazizmin si ideologji. Kjo mund të ketë qenë për shumë arsye, nga të cilat më racionalja duket të jetë ajo që konteksti historik i zhvillimit të vetëdijes sociale tek shqiptarët nuk eci në hapat e njëjtë me atë të shteteve të Evropës Qendrore, Evropës Veriore dhe disa vende të Evropës Juglindore. Problemet shoqërore dhe politike të cilat i definonin këto të fundit, nuk ishin të pranishme në territoret shqiptare. Për më tepër, historia e shqiptarëve në këtë pikë ishte e ndërlidhur ngushtë me dikotominë e të qenit i okupuar dhe lufta ndaj sunduesit, dhe kjo në një formë të përgjithshme ndikoi në përvetësimin në masë të ideologjive qoftë të djathta ose të majta - përderisa ato promovonin luftën anticoloniale. Mbase një element tjetër të cilit i duhet dhënë rëndësi është fakti se fashizmi si ideologji erdhi e importuar nga Italia dhe pavarësisht faktit se ajo dukej sikur promovonte avancimin e çështjes kombëtare të shqiptarëve, në vetvete mbarte konotacione të pushtuesit. Edhe pse disa zhvillime shtetërore që shkonin në vijë me fashizmin ishin të pranishme në Shqipëri dhe deri në një nivel edhe në territorin perëndimor të Kosovës, zhvillimi i fashizmit si version autentik ishte i kufizuar. Në këtë kuptim, ngjashëm edhe ndërlidhja e kulturës politike shqiptare me nazizmin ishte problematike nga ana e shqiptarëve.

⁸ Christoph Stamm, "Zur deutschen Besetzung Albaniens 1943-1944," *Militaergeschichtliche Zeitschrift* (1981), 30: 2, 99, 101

Ndërkaq, nga perspektiva naziste e gjermanëve, ligjërimi gjerman që i portretizonte shqiptarët si popull luftarak me lidhje të forta fisnore, duket të kishin qenë cytja kryesore në përfshirjen e shqiptarëve në diskursin nacional socialist. Nga këtu në mënyrë burimore me qasjen antikolonialiste, Gani Bej Kryeziu e shohim të angazhuar gjithashtu në një veprimtari të luftimit të pushtuesit nazist. Sipas tij, Gjermania e kishte humbur luftën dhe aleatët do të ishin ata që do të vendosnin për ndarjen e shteteve dhe kufijve. Në këtë kuptim, ai thoshte se qeveria bashkëpunuese (kuislinge) do të ishte caku i luftimit të shqiptarëve dhe që ishte në fakt kjo qeveri që po i fuste në luftë shqiptarët kundër shqiptarëve.⁹ Kështu e shohim që diskursi antikolonialist po zhvillohej brenda diskursit nacionalist, përderisa nuk ndërli dhej domosdo me ndonjë sistem të imponuar të huaj, siç ishte rasti me veprimtarinë e pjesëmarrësve të SS Skënderbeut dhe njësiteve të tjera nacionaliste të kohës. Prandaj, duket sikur rrymat e djathta të shqiptarëve gjatë kësaj periudhe karakterizoheshin me synime antikoloniale vis-a-vis aspiratave nacionaliste.

⁹ Agjencioni Shtetëror i Arkivave të Kosovës, Komiteti Krahinor i Partisë Komuniste Jugosllave, kutia nr. 9/12. Dok nr. 279.